

Egedy Gergely

Globalizáció és nemzetállam

Vajon bealkonyult-e, s ha igen, milyen mértékben a nemzetállamok „westfáliai” rendszerének a globalizáció hatására? Fenn lehet-e még tartani a nemzetállamok szuverenitásának az eszméjét, ha szuverenitásuk erősen beszűkült? S ha vége a nemzetállamok szuverenitásának, visszatér a középkorok az a nemzetközi rendszere, amelyben a nemzetállamoknál kisebb és nagyobb egységek töltik be a főszerepet a nemzetközi kapcsolatokban? Az efféle kérdések manapság igen gyakran felmerülnek a közbeszédben és a szakirodalomban egyaránt. E rövid előadás nem vállalkozhat a témakör kimerítő taglalására, csak arra tesz kísérletet, hogy felhozzon néhány érvet a nemzetállam mellett, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a nemzetnek és az államnak egyaránt megvan a maga történelmi létjogosultsága – s fennmaradásuk nem feltétlenül összeegyeztethetetlen a globalizációval.

I. Nemzetköziesedés (internacionalizáció) és globalizáció

Az új fogalmak mindig új társadalmi és politikai jelenségeket tükrözve jelennek meg. A „nemzetközi” (international) fogalmát az angol Jeremy Bentham, a neves utilitarista filozófus alkotta meg a XVIII. század végén – arra a tendenciára reflektálva, hogy a territoriális alapon szervezett (nemzet)államok között megerősödtek a kapcsolatok. A XX. század utolsó negyedében viszont egyre többen vélték úgy, hogy a „nemzetközi” jelző már nem elég pontos azon folyamatok leírására, melyeket ma globalizációnak nevezünk. Mi a különbség a két fogalom között?

A „nemzetköziesedés” egy olyan folyamatra utal, melynek során egyre intenzívebbé válnak a kapcsolatok a világpolitika (nemzet)állami egységei között. Az országok egyre erősebben, egyre mélyebben hatnak egymásra. Fontos kiemelni: a „nemzetközi” jellegű kapcsolatokban az államok egymástól jól elkülönültek maradnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzetközi szféra határokkal körülvett országok együttese. A nemzetközi kapcsolatoknak ezt a rendszerét néha az ún. billiárdgolyó-modellel szokták leírni: az alkotó egységek, vagyis a golyók rendre ütköznek egymással, ám egymást nem alakítják át, belülről változatlanok maradnak.

A „globalizáció” ezzel szemben a határokon átívelő hálózatok együtteseként is leírható. Az államok mellett a nem-állami szereplőkre is kiterjed, és túllép a nemzetállamok korlátain, azokat sok tekintetben felbontva. A globalizációnak ezért „szupraterritoriális”, a

területi elv feletti, és „szupranacionális”, azaz a nemzeti elv feletti jellege van – e vonások lényegében hiányoztak a korábbi időszak „nemzetköziesedési” folyamatából. Martin Albrow szavaival a globalizáció azon folyamatokra utal, amelyek révén a világ népeit egyetlen világtársadalomba integrálják. Sokan az „univerzalizálódás” és a „westernizálódás” fogalmait is hozzákapcsolják ehhez – kétségtelen, hogy a globalizációt a világgazdaság centrumát alkotó fejlett nyugati országok indították el. Jelenleg azt mondhatjuk, hogy a „nemzetközi” és a „globális” kapcsolatok egymás mellett élnek, párhuzamosan.¹

II. A globalizáció hatása a nemzetállamra

Először is vizsgáljuk meg röviden azt, hogy milyen tényezők magyarázzák a bevezetésben feltett kérdések felmerülését! Másként fogalmazva: miként szűkíti be a globalizáció fokozatosan a nemzetállamok mozgásterét?

1. A globalizáció sok tekintetben fikcióvá változtatja a nemzetgazdaság fogalmát; az államok egyre kevésbé képesek a pénz-és tőke mozgások ellenőrzésére. Az állam irányító szerepének a megrendülésével függ össze az a törekvés is, hogy a „government”-et, vagyis a hagyományos, egy-központú kormányzást a sokszereplős „governance” váltsa fel. Ez utóbbi fogalom lényegében a „kormány nélküli kormányzást” jelöli, amelynek keretében a kormányzat szerepét a gazdaság és a társadalom meghatározó jelentőségű szereplői veszik át. Ennek megvalósulása természetesen az állam kompetenciájának a drasztikus összeszűkülését jelentené.² Használják a „global governance” fogalmát is, amely a formalizált világkormány nélküli globális kormányzásra utal.

2. Fikcióvá válik bizonyos értelemben a nemzetbiztonság fogalma is, hiszen a nemzetállamok döntő többsége egyáltalán nem képes arra, hogy megvédje a területét az interkontinentális rakétákkal szemben. A katonai szövetségi rendszerek új határokat húznak, amelyek jócskán túlérnek a tagállamok határain.

3. A nemzetállam nem képes – még korlátozott mértékben sem – az információk és eszmék áramlását és terjedését érdemben befolyásolni. (Erre csak olyan szélsőséges diktatúrák tesznek kísérletet, mint például Észak-Korea.) A globális kommunikációs hálózatok erősen kikezdi és megroppantják a nemzetállam iránti lojalitást, a szuverenitást

¹ Scholte, Jan Aart: *The Globalization of World Politics*, in: *The Globalization of World Politics*, ed. by John Baylis and Steve Smith, 2nd. ed, Oxford University Press, 2001, 13-32.

² Részletesebben ld: G. Fodor Gábor: *Kormányzás/tudás, Századvég, Budapest, 2008, 73-89.*

kulturális és pszichológiai alapjait. Ezzel párhuzamosan újfajta lojalitások kristályosodnak ki, olyanok, amelyek keresztbe tudják metszeni a nemzet és a nemzetállam iránti lojalitást.³

4. Az integráció(k)ban való részvétel. Igaz ugyan, hogy a bekapcsolódás az integrációs szervezetekbe többnyire önkéntesen történik, de ez nem változtat azon, hogy a nemzetállam az integráció során döntéshozói monopóliumának egyre nagyobb hányadát veszíti el. E folyamat pedig kettős következménnyel jár. Egyrészt megjelennek a nemzetállam alatti, „szubnacionális” egységek – erre szoktak utalni a „regionalizáció” kifejezéssel. Másrészt pedig, ezzel párhuzamosan, megjelenik a nemzetállamok fölötti, az ún. „szupranacionális” szint. A két folyamat célpontja ugyanaz, a nemzetállam – tendenciájában mindkettő a nemzetállamot gyengíti.

Vajon összeroppant-e a nemzetállam a globalizáció hatására? Az e kérdésre adott válaszok igen széles skálán mozognak, az előadó azokkal ért egyet, akik szerint erről nem beszélhetünk. „*A tehetetlen állam mítosza*” című könyvében a jeles szerző, Linda Weiss (*The Myth of the Powerless State*) igen meggyőzően fejtette ki, hogy bár a globalizáció kétségtelenül összeszűkítette a nemzetállam mozgásterét, az meglepő mértékű életképességről tett tanúbizonyságot.⁴ Ezt számos tény bizonyítja. A nemzetközi politikai gazdaságtan egyik ismert kutatója, Robert Gilpin magyarra is lefordított munkájában, „*A nemzetközi politikai gazdaságtan*”-ban végig azt hangsúlyozza, hogy a globalizáció korántsem annyira kiterjedt, mint ahogy azt sokan gondolják. A nemzeti kormányok pedig még mindig a legfontosabb meghatározói a piacot irányító szabályoknak és intézményeknek.⁵ Gilpin arra is utal, hogy a regionális szövetségekbe tömörülés sem feltétlenül a nemzetállam hanyatlásának, elerőtlenedésének a jele, hanem inkább azzal áll összefüggésben, hogy szövetségi formában hathatósabban képviselhetők bizonyos államérdekek.

III. Nemzet és állam

A fentiek fényében bátran megfogalmazható: semmiképp sem kell eleve elrendeltnek tekinteni a világ teljes globalizálódását és homogenizálódását, még ha ez a veszély ténylegesen létezik is. A történelmet ne tekintsük olyan determinált folyamatnak, ahogy azt egyes történelemfilozófiák, köztük a marxizmus teszi. Az esélylatolgatás helyett azonban

³ A nemzetközi kommunikáció és az internet társadalmi szerepéhez ld: Castells, Manuel: *The Information Age: Economy, Society and Culture*, 2nd. ed. with a new preface, Wiley-Blackwell, Chichester, 2010.

⁴ V.ö.: Weiss, Linda: *The Myth of the Powerless State*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1998.

⁵ Gilpin, Robert: *Nemzetközi politikai gazdaságtan. A nemzetközi gazdasági rend értelmezése*, szerk. Benczés István-Szajp Szabolcs-Szentessy Krisztián, BUCIPE, Budapest, 2004.

lépjünk tovább és tegyük fel a kérdést: érdemes-e megvédeni a nemzetállamot, s ha igen, miért, milyen érvekkel? Hogyan közelíthetünk e kérdéskörhöz bevallottan konzervatív perspektívából? Abból a nézőpontból, amely többé-kevésbé kijelöli az előadó pozícióját is...

A globalizáció hívei az ortodox neoliberalizmusra hivatkoznak: az államot alá kell rendelni a globális gazdaság igényeinek. Ha ez teljesen megvalósulna, az állam a nemzetfölötti gazdasági rendszer fogaskerekévé változna, és pusztán arra szorítkozna a tevékenysége, hogy a globális versenybe való bekapcsolódás jogi lehetőségeit biztosítsa. Milyen karakterű lenne ez az állam? A legcsattanósabb válaszként hivatkozunk egy brit szerzőre, Philip Bobbitt-ra, aki kidolgozta a nemzetállamot helyettesítő „piaci állam” (market state) koncepcióját. Ez az állam lényegében úgy működne, mint egy piaci vállalkozás: előre meghatározott előnyöket kínálna előre meghatározott szolgáltatásokért. Ezt az államot bármikor ott lehet hagyni, akárcsak egy céget, ha a vele való együttműködés már nem tűnik előnyösnek.⁶ Talán kiemelni is felesleges: e fejlemény lényegében azzal járna, hogy az állam teljesen felbomlik, és a helyét különféle posztnacionális-globális hálózatok veszik át.

Ez a megközelítés mélyen idegen a konzervatívoktól, egy ilyen „piaci államban” az általuk értéknek tekintett nemzeti közösség semmilyen szerephez sem jutna, és természetesen a tradíció, a hűség és az elköteleződés konzervatív értékei sem. A konzervativizmust azonban nem szabad egy olyan felfogással – nevezetesen a tradicionalizmussal – azonosítani, amely mindenféle változással szembehelyezkedik. Ismeretes a modern konzervatív gondolkodást megalapozó Edmund Burke felfogása: aki mindennemű változást elvet, az megfosztja magát a fennmaradás esélyétől.⁷ Miért idézzük Burke-öt? Annak a magyarázatára, hogy a konzervatívok ugyan a nemzetet is, és az államot is fontosnak tartják, de a köztük levő kapcsolat módosulását el tudják képzelni. A nemzet és az állam ugyanis két különböző fogalom, még ha az európai polgári fejlődés során a kettő össze is kapcsolódott.⁸

⁶ Bobbitt, Philipp: *The Shield of Achilles. War, Peace and the Course of History*, Penguin, London, 2003.

⁷ Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*, ford. Kontler László, Atlantisz, Budapest, 1990, 104. („A néminemű változtatás eszközeit nélkülöző állam nem rendelkezik önmaga megtartásának eszközeivel”).

⁸ Történetileg nézve a kettőt sokáig semmilyen belső kapcsolat nem fűzte össze: voltak államok nemzetek nélkül, és nemzetek is ki tudtak alakulni állam nélkül. A középkor évszázadaiban például az alattvalók nemzeti hovatartozása (amennyiben egyáltalán beszélhetünk a nemzet fogalmáról a középkorban) nem sokat számított. A polgári fejlődés során, a XVIII.- XIX. században vált uralkodóvá a szuverenitásnak egy újfajta, az uralkodói szuverenitást kiszorító felfogása, amely szerint az államhatalom gyakorlását csak az legitimálhatja, ha a közhatalom a nemzetre épül. V.ö.: Egedy Gergely: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*, HVGORAC Budapest, 2011, 69-70.

IV. A nemzetállam létjogosultsága: nemzetépítés és társadalomszervezés

A fenti gondolatmenetre utalva elmondhatjuk: az, hogy az állam átad bizonyos jogköröket nemzetek feletti szervezeteknek, még nem feltétlenül ütközik a konzervativizmus elveivel, és, hasonlóképpen, a lokális-regionális mozgalmak fellépése sem minden esetben áll ellentétben a konzervatív szempontokkal. A konzervativizmus sokkal jobban tolerálja a sokféleséget, mint a doktriner gondolkodást... Vannak azonban olyan célok, amelyekhez konzervatív nézőpontból érdemes ragaszkodni. Az előadó ezt mindenekelőtt abban látja, hogy ha módosulnak is a funkciói, az állam ne veszítse el közösség-megtartó képességét. A globalizálódó világban ugyanis az állam az az intézmény, amely a leginkább alkalmasnak látszik a nemzet védelmére és képviselésére. A nemzet az állam segítségével tudja a saját mozgásterét a legnagyobb mértékben kitágítani. Az államra hárul így az a feladat, hogy a globalizációval együtt járó negatívumokat megkísérelje ellensúlyozni, semlegesíteni, amennyire csak lehet, a pozitívumokat pedig maximalizálni. Mert ilyenek is lehetnek: nem helytálló az a felfogás, miszerint a globalizáció és a nemzetállam kizárólag akadályozhatja egymást. Gergely Attila joggal mutatott rá Szingapúrral foglalkozó esettanulmányában, hogy a globalizációnak a nemzetállamra gyakorolt hatását mindenekelőtt az a mód szabja meg, „ahogyan „az állami (nemzeti) elitek a globalizációra válaszolnak (vagy nem válaszolnak)””.⁹ Szingapúr például, roppant ügyes vezetéssel, sokat profitált a globalizációból. Ez is lehetséges - a sikeres példákban érdemes tanulni.

A globalizálódó világban az állam sok mindenről lemondhat, de semmiképp sem mondhat le arról a képességéről, hogy eleget tudjon tenni két alapvető funkciójának: egyrészt a nemzetépítő funkciónak, másrészt pedig a társadalomszervező funkciónak. Az államnak egyrészt feladata a „nemzetépítés”, vagyis a nemzeti szolidaritás-közösség megőrzése, a nemzethez tartozás integratív erejének a fenntartása, másrészt pedig – s ez is fontos konzervatív érdek – az államnak be kell töltenie a társadalmi integrációban rá háruló – s mások által nem vállalt – szerepet. Nagyon egyszerűen fogalmazva: a nemzetnek és a társadalomnak egyaránt szüksége van a maga államára, az államnak pedig szüksége van bizonyos fokú szuverenitásra ahhoz, hogy e feladatainak eleget tehessen. Már Georg von Jellinek, a neves osztrák államtudós figyelmeztetett a XIX-XX. század fordulóján: az államnak „társadalmi rendeltetése” van – s ezt aligha tudja betölteni, tehetjük hozzá, ha a

⁹ Gergely Attila: Globalizáció és nemzetépítés –esetek és kölcsönhatások, in: Globalizáció és nemzetépítés, szerk. Bárdi Nándor, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999, 17-38.

globalizáció minden eszközétől megfosztja. Konzervatív érdekek tehát, hogy a globalizáció öntörvényű folyamatai ne foszthassák meg az államot mindennemű szuverenitásától.

A neves kortárs angol filozófus, Roger Scruton a nemzetállam mellett érvelve arra is rámutatott, hogy valójában a demokrácia is a nemzeti hűségnek köszönheti a létét.¹⁰ Scruton arra utal, hogy a nemzet iránti hűség nélkül a politikai és társadalmi nézeteltérések megakadályoznák, hogy a társadalmi kohézióknak valamiféle „közös alapja” jöjjön létre, s a következmény az lenne, hogy polgárháborús állapotok alakulnának ki. A nemzet iránti lojalitás tehát a civil társadalom alapvető és szükségszerű köteléke. „A demokratikus politika föltételezi a többes szám első személyt” – fogalmazza meg ennek kapcsán.

Hogy akkor mi magyarázza mégis a nemzetállammal szemben széles körben osztott mai ellenszenvet? Szerinte az a téves feltételezés, hogy a nemzet és a nemzetállam a felelős a világháborúk kitöréséért, vagyis az, hogy összekeverik „a nemzetállam rendes állapotát” a nacionalizmussal, ami az ő fogalmazásában nem más, mint „a beteg nemzeti hűség tünete, nem a normális állapot”. A nemzettudat és a nacionalizmus összekapcsolódásának a tézisének vallja a tekintélyes német baloldali szociológus, Jürgen Habermas is, aki a nemzeti elv meghaladásának, az ún. „poszt-nemzeti állapot” kialakulásának a kívánatosága mellett érvel, Európa föderalizálását sürgetve.¹¹ Valójában azonban semmi sem bizonyítja, hogy a nemzetfölötti államalakulatok bármivel is jobbak lennének a nemzetállamnál. Ellenkezőleg, a történelem azt mutatja Scruton olvasatában, hogy a nemzetállamok meghaladására irányuló kísérletek rendre diktatúrákban végződnek – vagy, jobb esetben, felelősségre nem vonható bürokráciákban, mint például az Európai Unió.¹² A felelősségre vonhatóság ugyanis a nemzeti szuverenitás természetes mellékterméke. Ebből fakadóan egy olyan integrációs szervezet, mint az Európai Unió, súlyos „demokratikus deficitben” szenved.

V. A kultúra „honvédelmi” szerepe

Az előadás végén a kultúra fontosságát szeretném kiemelni, azt az állítást fogalmazva meg, hogy a nemzeti szuverenitás utolsó – és egyúttal legerősebb – bástyája a nemzeti

¹⁰ Scruton, Roger: A nemzetek szükségességéről, in: A nemzetek szükségességéről, ford. Pásztor Péter, Helikon, Budapest, 157.

¹¹ Habermas, Jürgen: A poszt-nemzeti állapot és a demokrácia jövője, in: A poszt-nemzeti állapot. Politikai esszék, L'Harmattan, Budapest, 56-102.

¹² Scruton: i.m. 157-163.

kultúra.¹³ Ebből pedig az fakad, hogy az állam első számú kötelessége a nemzeti kultúra támogatása: ez nyilvánvalóan nem valósítható meg üzleti alapon, tehát ez állami szerepvállalást igényel. Maximálisan egyetértek a két világháború közötti időszak jeles gondolkodójával és kultúrpolitikusával, Klebelsberg Kunó államtitkárával, Kornis Gyulával, aki az állam legfontosabb céljának a kultúra fenntartását és ápolását jelölte meg.¹⁴ A kultúra a nemzet számára azért kulcsfontosságú, mert a konzervatív megközelítés a nemzetben – amint erre már egyébként Kornis is figyelmeztetett – nem faji-etnikai, hanem szellemi-kulturális közösséget lát. A konzervatívok nem hagyhatják tehát, hogy a globalizáció valamely hatalmi centrum kultúrájának másokra való ráerőltetését jelentse.

Az egyes nemzetek törekvései nyilvánvaló módon sok ponton ütköznek a globalizáció folyamatával, ezért a nemzeti érdekérvényesítés a korábbiaknál is nagyobb átgondoltságot igényel. Egy nemzetnek akkor és csak akkor lehet esélye a sikerre a globalizációhoz való alkalmazkodásban – és ez egy kis nemzetre még inkább áll – ha meg tudja őrizni és erősíteni a saját identitását. A nemzeti identitás megőrzése pedig mindenekelőtt a nemzeti kultúra megőrzésétől függ. Aligha tévedünk tehát, ha feltételezzük: a globalizálódó világban felértékelődik a kultúra szerepe. A magyar nemzetpolitikának ezért így kell közelítenie a kultúrához, nem feledkezve el arról sem, hogy a határon túli magyar kisebbségeket is elsődlegesen a kultúra kapcsolja az anyaországi magyarsághoz. S e ponton, e helyszínen hadd utaljak Németh László 1943-as szárszói beszédének arra a fontos mozzanatára, amelyben az értelmiség szerepét és felelősségét emelte ki. A nemzetállam és a globalizáció között vívott folyamatos küzdelemben talán épp a kultúra a legfontosabb csatater.

¹³ Egedy Gergely: Konzervativizmus az ezredfordulón, Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2001, 167-169.

¹⁴ Kornis Gyula: A kultúra mint államcél, in: A kultúra válsága, Franklin Társulat, Budapest, 1934, 118-143. („A kultúra értékeinek megvalósítása az állam végső ideális célja” – 133. old.)